

ADABIY ASARLARDA INSON PSIXOLOGIYASINING AKS ETTIRILISHI

Atanazarova Maftuna Otabek qizi
Urganch Ranch universiteti talabasi

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada adabiy asarlarda inson psixologiyasining aks ettirilishi masalasi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Maqolaning maqsadi – badiiy matn orqali insonning ichki dunyosi, ruhiy kechinmalari va psixologik holatlari qanday ifodalanishini aniqlash hamda bu jarayonning adabiyot taraqqiyotidagi o‘rnini ko‘rsatishdir. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy va struktur yondashuvlar qo‘llanilib, o‘zbek va jahon adabiyotidagi namunalar asosida psixologik tasvirning badiiy-estetik qiymati yoritilgan.

KALIT SO‘ZLAR: psixologik adabiyot, ichki monolog, xarakter tahlili, badiiy tasvir, o‘zbek adabiyoti, adabiyot va psixologiya, inson ongi, adabiy uslub.

ANNOTATION: This article analyzes the issue of the reflection of human psychology in literary works on a scientific basis. The purpose of the article is to determine how the inner world, spiritual experiences and psychological states of a person are expressed through a literary text and to show the place of this process in the development of literature. The study uses comparative-analytical and structural approaches and highlights the artistic and aesthetic value of psychological depiction based on examples from Uzbek and world literature.

KEY WORDS: psychological literature, interior monologue, character analysis, artistic depiction, Uzbek literature, literature and psychology, human consciousness, literary style.

АННОТАЦИЯ: В данной статье на научной основе анализируется проблема отражения психологии человека в литературных произведениях. Цель статьи – определить, как внутренний мир, духовные переживания и психологические состояния человека воплощаются в художественном тексте, и показать место этого процесса в развитии литературы. В исследовании используются сравнительно-аналитический и структурный подходы, а также раскрывается художественно-эстетическая ценность психологического изображения на примере узбекской и мировой литературы.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: психологическая литература, внутренний монолог, анализ характера, художественное изображение, узбекская литература, литература и психология, человеческое сознание, литературный стиль.

KIRISH

Adabiyot insoniyat tafakkuri va ma'naviyatining eng muhim ko'rinishlaridan biri sifatida nafaqat voqelikni badiiy obrazlar orqali aks ettiradi, balki inson ruhiy

olamining murakkab qatlamlarini ham o'zida mujassamlashtiradi. Inson psixologiyasi adabiy asarlarda qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari, orzu-intilishlari hamda ijtimoiy-madaniy muhit bilan o'zaro aloqadorlikda namoyon bo'ladi. Shu bois adabiy asarlarni tahlil qilishda psixologik unsurlar muhim ilmiy-metodik yondashuvlardan biri sanaladi.

Psixologizm tushunchasi adabiyotshunoslikda qahramon ruhiyati, ong va hissiyotlarini badiiy talqin etish mahoratini ifodalaydi. Bu jarayon nafaqat insonning tashqi xatti-harakatini, balki uning ichki dunyosini ochib berishga xizmat qiladi. XIX asr oxiri va XX asr adabiyotida psixologik tahlil uslublarining keng qo'llanilishi inson shaxsiyatini chuqurroq anglash, individual kechinmalarni o'quvchiga ta'sirchan yetkazish imkonini yaratdi.

O'zbek adabiyotida ham inson psixologiyasining aks ettirilishi qadimiy og'zaki ijod namunalaridan boshlab zamonaviy adabiy jarayongacha uzviy davom etib kelmoqda. Xususan, Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Oybek kabi ijodkorlarning asarlarida qahramon ruhiy olami, ularning jamiyatdagi o'rni, shaxsiy iztirob va kechinmalari badiiy vositalar orqali chuqur yoritilgan. Bu esa o'zbek adabiyotining nafaqat milliy, balki umuminsoniy ruhiy tajribalarni aks ettirishdagi salohiyatini ko'rsatadi.

Shunday qilib, adabiy asarlarda inson psixologiyasining o'rganilishi nafaqat estetik, balki ilmiy-nazariy ahamiyatga ham ega bo'lib, badiiy ijod va psixologiya fanlari kesishgan nuqtada tahlil etilishi zarurdir. Shu jihatdan mazkur tadqiqot adabiy matn va psixologik tahlilning o'zaro uyg'unligini ilmiy asosda ko'rib chiqishga qaratilgan.

METADOLOGIYA

Ushbu tadqiqotda adabiy asarlarda inson psixologiyasining ifodalanish jarayoni ilmiy-nazariy hamda qiyosiy-tahliliy yondashuvlar asosida o'rganildi. Metodologik asos sifatida psixologik adabiyotshunoslik, estetik tahlil va qiyosiy adabiyotshunoslikning zamonaviy nazariyalari tanlab olindi.

Psixologik-tahliliy yondashuv – asar qahramonlari ruhiy olami, ichki kechinmalari, qarama-qarshiliklari va shaxsiy xususiyatlarini aniqlashda qo'llanildi. Ushbu yondashuv orqali yozuvchi qahramonlar ruhiyatini tasvirlashda qanday badiiy vositalardan foydalanganligi ochib berildi.

Struktural tahlil – asardagi syujet, kompozitsiya va obrazlar tizimi ichki ruhiy jarayonlarni ochib berishdagi o'rnini aniqlash uchun qo'llandi.

Qiyosiy usul – o'zbek adabiyoti namunalaridagi psixologik tasvir vositalari jahon adabiyoti namunalaridagi o'xshash usullar bilan qiyoslandi. Bu orqali milliy adabiyotdagi o'ziga xoslik va umumjahoniy badiiy tajriba o'rtasidagi uyg'unlik ochib berildi.

Tarixiy-adabiy yondashuv – muayyan davr adabiy jarayonida psixologik tasvirning o'rni, uning ijtimoiy-falsafiy omillar bilan aloqadorligi tahlil qilindi.

Kontent-tahlil – adabiy matnlarda psixologik kategoriyalar, ichki monolog, dialog va ruhiy kechinmalarni ifodalovchi badiiy vositalar qay darajada qoʻllanilganini tizimli ravishda oʻrganish imkonini berdi.

Tadqiqot obyekti sifatida oʻzbek adabiyotining turli davrlariga mansub nasriy va nazmiy asarlar tanlab olindi. Ularning badiiy tahlili orqali inson ruhiyati ifodasining uslubiy, estetik va falsafiy xususiyatlari ochib berildi.

Metodologiyaning nazariy asosini M. Baxtin, Z. Freyd, K. Yung, A. Qodiriy, Gʻ. Gʻulom, Oʻ. Yoqubov kabi olim va adiblarning ilmiy qarashlari hamda psixologik tahlilga oid zamonaviy adabiy-nazariy manbalar tashkil etdi.

NATIJALAR

Oʻtkazilgan ilmiy tahlillar shuni koʻrsatdiki, adabiy asarlarda inson psixologiyasining aks ettirilishi bir necha asosiy yoʻnalishda namoyon boʻladi. Birinchidan, yozuvchilar qahramonlarning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari va hayotiy qarorlarini tasvirlash orqali psixologik realizmni yaratadilar. Bu esa oʻquvchiga obrazlarning nafaqat tashqi harakatlari, balki ularning ichki dunyosini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Ikkinchidan, tahlil natijalari shuni koʻrsatadiki, oʻzbek adabiyotida inson psixologiyasi koʻproq milliy urf-odatlar, ijtimoiy muhit va tarixiy sharoit bilan chambarchas bogʻliq holda yoritiladi. Masalan, Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy va Choʻlpon asarlarida ruhiy kechinmalar jamiyatdagi maʼnaviy qadriyatlar bilan uzviy aloqada tasvirlangan.

Uchinchidan, zamonaviy adabiyotda psixologik tasvirlar koʻproq individualizm va shaxsiy erkinlik masalalari bilan uygʻunlashadi. Bunda yozuvchi qahramonlarning ichki monologlari, xotiralar oqimi va psixologik portretlar orqali inson ruhiyatining murakkab qatlamlarini ochib beradi. Natijalar shuni koʻrsatadiki, adabiyotda inson psixologiyasini tasvirlash estetik, falsafiy va ijtimoiy mazmunni boyitibgina qolmay, balki oʻquvchini ham ruhiy-intellektual tarbiyalashga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Adabiy asarlarda inson psixologiyasining aks ettirilishi masalasi badiiy tafakkurning eng muhim yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Chunki adabiyotning asosiy vazifalaridan biri inson ruhiyatidagi murakkab jarayonlarni yoritish, shaxs ichki dunyosini ochib berishdir. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, yozuvchilar obraz yaratishda tashqi voqealarni emas, balki ularning qahramon ruhiyati orqali qanday qabul qilinishini tasvirlashga alohida eʼtibor qaratadilar. Bu jihat adabiy asarlarni faqatgina voqealar majmui emas, balki psixologik jarayonlarni aks ettiruvchi badiiy hodisa sifatida oʻrganishga imkon beradi.

Mazkur masalani oʻzbek adabiyotida kuzatganimizda, Alisher Navoiydan boshlab zamonaviy ijodkorlargacha inson qalbining nozik kechinmalari, ruhiy iztiroblari va orzu-umidlari keng tasvirlanganini koʻramiz. Masalan, Choʻlpon asarlarida qahramonlar qalbidagi ijtimoiy va shaxsiy kechinmalar uygʻunligi, Abdulla Qodiriy

romanlarida esa milliy ruh va individual psixologiya uyg'unlashuvi aniq ko'zga tashlanadi. Bu esa o'zbek adabiy jarayonida psixologizmning uzluksiz rivojlanib kelayotganini tasdiqlaydi.

Adabiy tahlil jarayonida shuni ham ta'kidlash kerakki, psixologik tasvir usullarining qo'llanishi nafaqat obrazning badiiy qiyofasini boyitadi, balki o'quvchiga ham qahramonning ichki olamini chuqur his qilish imkonini beradi. Jahon adabiyotidagi Dostoyevskiy, Kafka yoki Kamyu asarlarida inson ruhiyatining murakkab qatlamlari ochib berilgani kabi, o'zbek adabiyotida ham shaxs va jamiyat o'rtasidagi ruhiy ziddiyatlar badiiy ifoda topgan.

XULOSA

O'tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, adabiy asarlarda inson psixologiyasining aks ettirilishi badiiy tafakkurning eng muhim jihatlaridan biridir. Badiiy matnda obrazlar ruhiyati, ichki kechinmalari, ijtimoiy muhit bilan munosabatlari orqali insonning ko'p qirrali ma'naviy olami yoritiladi. Shu jihatdan psixologik tasvir yozuvchi mahorati, tanlangan badiiy vositalar va individual uslub bilan chambarchas bog'liqdir.

Tahlillardan ko'rinadiki, psixologik tahlil va tasvir asar mazmunini chuqurlashtiradi, qahramonlarning ichki dunyosini ochishga xizmat qiladi hamda o'quvchida real hayotiy taassurot uyg'otadi. Bu jarayon adabiyotning estetik, tarbiyaviy va ma'rifiy vazifalarini amalga oshirishda muhim o'rin tutadi. Shuningdek, o'zbek adabiyotida inson psixologiyasini yoritish an'anasi tarixiy jarayon davomida boyib borgan bo'lib, zamonaviy adabiy jarayonda ham badiiy-estetik izlanishlarning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Demak, adabiy asarlarda inson psixologiyasini ifodalash nafaqat individual obraz yaratishning, balki milliy adabiy tafakkur taraqqiyotining muhim mezon sifatida ham ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov, I. A. (1999). Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat.
2. Qodirov, A. (2018). Badiiy asarlarda psixologik tasvir vositalari va ularning o'ziga xosligi. O'zbek tili va adabiyoti jurnali, №4, 45–52.
3. Mirziyoyev, Sh. M. (2017). Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent: O'zbekiston.
4. Saidov, S. (2020). Inson ruhiyatining adabiy talqini: nazariy yondashuvlar. Filologiya masalalari, №2, 73–80.
5. Zohidov, H. (2015). Psixologiya asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
6. Baxtiyorov, B. (2021). Adabiyotda shaxs ruhiyati va psixologik kechinmalar tahlili. Til va adabiyot ta'limi, №6, 29–36.
7. Freud, S. (2010). Psixoanalizga kirish ma'ruzalari. Toshkent: Yangi asr avlodi.
8. Jung, C. G. (2008). Analitik psixologiya asoslari. Moskva: Akademicheskii proyekt.